

*Слободцова І. В.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри германських мов та перекладу**Одеського національного університету «Одеська політехніка»**Дімірова О. П.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри германських мов та перекладу**Одеського національного університету «Одеська політехніка»*

ОДНОВОКАЛЬНІ СТРУКТУРИ КОРЕНЯ У СУЧАСНІЙ НІМЕЦЬКІЙ МОВІ

Анотація. Постановка та вирішення нових лінгвістичних проблем у галузі діячності мов стала можливою завдяки накопиченню численної мовної інформації, отриманої в результаті порівняльних досліджень на стику мовознавства з іншими галузями знань. Нині стало можливим вивчення міжрівневих зв'язків в окремих мовах у їхньому історичному розвитку, зокрема вивчення фонетичної структури морфемних одиниць та особливостей її розвитку. У статті розглядається структура кореневої морфеми, її розвиток та особливості зміни на сучасному етапі розвитку німецької мови. Вивчення кореневої структури слова здійснюється на двох рівнях – фонетичному та морфологічному, оскільки фонетична структура забезпечує стійкість слова як одиниці побудови мови. Фонетичні зміни в межах кореня під час розвитку німецької мови свідчать про дію двох протилежно спрямованих процесів: збільшення артикуляторної напруги на кореневій гласній та ослаблення сили вимови на периферійних приголосних, особливо в поствокальній частині слова.

Дослідження включає фонетичний аналіз та опис структури кореня на матеріалі нововерхньонімецьких текстів, дослідження фонотактики початку та кінця кореня та динаміки її зміни, аналіз відносин між коренем та іншими морфемами слова, що виявляються у процесі розвитку мови, розгляд кореневої структури з позицій складового членування у слові.

Коренева морфема як носій основного лексичного значення характеризується головним чином початковою позицією у слові, що є фонетично найбільш сильною в акцентній структурі слова. Виявлення закономірностей у розвитку структури кореня дає можливість реконструювати фонетичну систему дописемного періоду розвитку мови і прогнозувати загальні тенденції розвитку структури кореня і слова.

У роботі використовувалися такі методи, як: порівняльно-історичний, метод реконструкції, структурно-статистичний, дескриптивний.

Ключові слова: фонема, корінь, морфема, частота вживання, сучасна мова.

Постановка проблеми. У структурному оформленні слова важливе місце займає його звукова, тобто матеріальна, сторона. Фонетична структура слова – це дуже складне утворення, окремі частини якого вивчені не однаковою мірою у деяких мовах. Найбільш вивчені окремі звуки мови, що утворюють лише певну частину фонемної структури слова. Інші компоненти фонетичної структури слова, зокрема складова

та акцентно-ритмічна будова слова, співвідношення слова зі складом та морфемою, вивчені недостатньо. Ще В. Матезіус зазначав, що для фонологічної характеристики мови необхідно не тільки встановити її фонемний склад, але й досліджувати вживання фонологічних одиниць у системі, у структурах слів та словосполучень, а також у потоці актуальної мови [1].

Якщо розглянути літературу про морфологічну структуру слова, можна зазначити, що узагальнюючі дослідження у цій галузі також нечисленні. Не становлять винятку і германські мови, де велика кількість робіт присвячена детальному та глибокому дослідженню окремих звуків та поєднань, фонетичних змін та чергувань. А звукові одиниці, такі як склад чи слово, вивчені також недостатньо. Водночас проблема специфіки побудови слова привертає до себе дедалі більше уваги. Із кращих робіт цього напрямку у сфері германістики слід виділити насамперед дослідження В.М. Жирмунського, Э.Я. Макаєва, М.М. Гухман, В.Н.Ярцева, В.Г.Адмоні, В.Я. Плоткіна та інших. За словами Є.С. Кубрякова [2], у структурі слова, як у своєрідному фокусі всієї системи мови, відображаються його найбільш суттєві закономірності.

Детальне дослідження та аналіз особливостей структури слова як на морфологічному, так і на фонетичному рівні дають нам повніше уявлення про функціонування мови.

Наукова цінність подібних досліджень полягає також у можливості екстраполювати виявлені тенденції структурно-фонетичного розвитку окремих морфем та слова загалом на дописемний період мови і тим самим реконструювати форму та граматичну значущість слів великої діячності глибини. Вищезазначене визначає актуальність цієї роботи.

Метою роботи є дослідження корневих структур, їх звукового наповнення, зміни та функціонування у сучасній німецькій мові порівняно з відповідними структурами у попередні періоди існування мови. Актуальність роботи полягає в тому, що коренева морфема вперше піддана дослідженню в діячності плані, визначено частоту її вживання у текстах у різні періоди існування німецької мови, отримано діячні ознаки німецького кореня, вивчені його фонотактики та відносини з іншими морфемами у слові.

Виклад матеріалу. Матеріалом для дослідження послугували вибірки з текстів давнього, середнього та сучасного періодів мови. Вибірка з текстів художньої літератури нововерхньонімецького періоду [3, 4, 5, 6] становить 5053 слововживання.

Розглянемо кореневі структури з початковим та кінцевим голосним у сучасній німецькій мові порівняно з відповідними структурами у попередні періоди існування мови.

а) Структури з початковим голосним

Коренева структура VC трапляється у текстах сучасної німецької мови у 2,65 випадку. Її частка у давнину існування мови помітно вища: у давнину – 4,0%, у сучасності – 3,3%. На місці голосного виступають різні фонемі: довгі та короткі, монофтонги та дифтонги. Наприклад, Aff-en, ge-eh-t, ein-mal, Ohr, Uf-er. У поствокальній частині структури VC реалізують шумні приголосні (глухі і дзвінкі) та сонорні. У тому разі, коли складова межа проходить після спостережуваного –C¹, цей консонант займає відносно слабку кінцеву частину складу. І тому тут трапляються лише глухі шумні, дзвінкий же має місце в тих словоформах, коли він починає склад і, отже, склад проходить усередині структури V-C. Наприклад, üb [-p-]lich, Au-ge [g-], Er-eig [k]-nis, Ü-bung [b-].

У позиції приголосного історично відбулися деякі зміни звуків. До них слід віднести зникнення гемінованих звуків, які до середньонімецького періоду стягнулися в один приголосний (пор.: [двн.] e33-en > essen [-s-], affo > Affe > [-f-]). У цьому фонетичному процесі відбулися зміни кореневої структури VCC → VC. В останній структурі приголосний артикуляторно посилюється. Подібне посилення в цій позиції виявилось на місці колишнього сполучення [ng], яке перетворилося на [ŋ]). Цей приголосний посів місце колишнього [n], отже, щодо останнього звук [ŋ] є артикуляторно більш напруженим. Наприклад (двн.) eng-i > eng [ŋ]), ang-ul > Ang-el [ŋ]. Посилився приголосний і словоформах, у яких –sk перейшло в [-s]. Порівн. (двн.) Asc-a > Asch-e [S], на місці колишнього [s] з'явився більш напружений [S].

Перехід більш складних структур у прості має місце в перетвореннях (давн.) VCCVC --- > VCC, VCVC --- > VCC. Наприклад: einlif > eilif > elf, eril-a > erl-e > Erl-e. Спрощення стародавньої кореневої структури відбулося в результаті артикуляторного ослаблення в позиції ненаголошеного голосного та зникнення окремих звуків. Колишні двокальні структури кореня спростилися і стягнулися до першого наголошеного голосного.

Аналіз показав, що в результаті різноманітних фонетичних змін у процесі розвитку німецької мови артикуляторно посилюється приголосний у VC-, посилення напруги стосується також і кореневого голосного. Загалом історично істотно змінилася напруженість комплексу VC-. Більша сила вимови VC- (і подібних неприкритих структур) спричинила, мабуть, появу особливої ознаки артикуляції наголошеного голосного, зокрема «твердого приступу». Внаслідок цього стає зрозумілою реалізація такого голосового клацання лише в наголошених голосних [7]. У зв'язку з вищезазначеним виникає також питання про час появи твердого приступу в німецьких голосних. Якщо виходити з того, що найбільше посилення кореневої структури (і насамперед її голосного) припадає на час ранньонімецького періоду, то, відповідно, твердий приступ у голосних виник не пізніше цього періоду, тобто на початку XVII ст.

Структура VC використовується у повнозначних та службових частинах мови. Стародавні прийменники, префікси типу VCV спростилися до VC (ana > an, aba > ab, umbi > um). Фонетично вони завжди відокремлюються від кореня слова.

Структура VCC

Ця структура кореня в сучасних німецьких текстах трапляється частіше, ніж у ранні часи (порівн.: 2,8% і 1,9%, 1,8%). Як і у прикладах з VC, на місці голосного реалізуються різні фонематичні ознаки, у тому числі нові опозиції як передньоязикові огублені (умляютні) та неогублені, відкриті та закриті голосні.

У поствокальній позиції представлені такі сполучення: -ks, -st, -dl, -lt, -mt, -nd, -rg, -ŋs_ -rts, -çt, -tm, -fr, -nk, -rd, -fn, -Ft, -st. Наприклад: Acht, Adl-er, alt-en, Art, Enk-el, Erd-e, Ost-en, end-lich, Arm. На місці -C1 реалізуються сонорні та шумні (глухі). В -C2 – ті ж, включаючи дзвінкі приголосні. Дзвінкі мають місце лише тоді, коли вони починають склад (пор. En-de [d-], end [-t]-lich). Тому наявність дзвінкого шумного у структурі може бути ознакою початку складу і одним із правил складоподілу. Наприклад: A-dler [d-], ü-brig [b-]. У загальному вигляді в поєднаннях представлені такі типи утворень: -ST, -SR, -TR, -DR (з висхідною артикуляторною напруженістю), -TS, -RT, -RD, -RS, -R_RR_N (низхідна напруженість). Різні типи сполучень приголосних пояснюються тим, що вони здебільшого перебувають на стику складів і закривають склад. Реалізується структура VCC головним чином у повнозначних частинах мови (іменниках, дієсловах, прислівниках тощо) у тих випадках, коли поствокальна частина артикуляторно слабшала і зникав інтерконсонантний голосний, структура стягувалася до вигляду VCC (пор.: Atem і atm-en, Eifer та eifr-ig). Отже, у сполученні -CC імпліцитно присутній складоподіл і етимологічно реконструюється голосний звук. Загалом нині структура VCC реалізується в одному і двох (разом із суфіксом чи флексією) складах.

Структура VCCCC

Ця структура з'явилася лише у сучасних німецьких текстах, її частота – 0,1%. Вона представлена в окремих словоформах, проте реалізована у вигляді ernst-. За своїм походженням означений корінь бере початок від сполучення «корінь + суфікс», яке у процесі розвитку мови стягнулося до вигляду: VCCCC: ernust > earnest > ernst. Отже, колишнє двокальне утворення постало в однокальній структурі. Скорочення мовленнєвого ланцюжка відбулося у напрямі наголошеного голосного. У результаті дві колишні морфемні знайшли свою реалізацію в одній складовій одиниці та постали у досить компресованому вигляді.

Сполучення приголосних VCCCC має низхідно-висхідний напрямок артикуляторної напруженості. Такий тип фонетичної орієнтації приголосних у німецькій мові є характерним для кінцевої частини складу (слова).

Структура V

Ця структура використовується дуже рідко. Вона траплялася у сучасних німецьких текстах лише в окремих словоформах (0,1%). Наприклад, Eh-e, Au-e, eh-er. Форма eh-er виникла з давнього ê, яке відсутнє у сучасній німецькій мові. Певний розвиток пройшла словоформа Eh-e: давн. êw-a > êw-e > Eh-e, в якій зник поствокальний [w], як і у вищезазначених структурах кореня. Аналогічний розвиток мала словоформа Au-e: (давн.) ouwia > ouwe > Aue. Тут також зник поствокальний [w]. Можна припустити, що [w] зник не безслідно, а у зв'язку з історичним посиленням кореневого голосного (як це було отримано вище) наступний за ним приголосний [w] приєднався до цього голосного і в ньому розчинився. Про велику напруженість у вимові голосного свідчить також наявність твердого приступу на абсолютному початку його артикуляції.

б) Структури з кінцевим голосним

Структура CV

Структури кореня CV в сучасних німецьких текстах трапляються у 2,7%, що помітно відрізняється від попередніх періодів (/давн./ 5,4%, /сучасн./ 4,2%). Зменшення частки кореня CV з розвитком мови безпосередньо пов'язано зі зміною структури складу в мові загалом. Дослідження показують, що в німецькій мові в історичний час відбулося перетворення складів у мовленнєвому ланцюзі, тенденція до відкритого складу поступово змінилася, і зараз у німецькій мові переважають закриті склади [8, 9, 10]. Корінь CV реалізується у повнозначних та службових словах. Незалежно від ступеня виділення слова у фразі, кінцевий голосний як наголошений завжди зберігається у процесі розвитку німецької мови. У ньому відбувалися лише якісні зміни, такі як дифтонгізація (bú > bau) або монофтонгізація (suo > so, nie > nie [i:], або фонетичне стягнення в напрямі голосного. В останньому разі більш складна коренева структура перетворилася на просту. Наприклад: /давн./ fih-u > Vieh [fi:], zioh-an > zieh-en [ts:-], houw-an > hau-en, hew-e > Heu, ruow-a > Ruhe, hreuw-a > riuw-e > Reu-e, sciuh-an > schau-en.

Зміна виду CVC – CV сталася в результаті поступового ослаблення та зникнення поствокального -C¹ у стародавньому корені CVC. На час ранньовісньонімецького періоду у зазначеній позиції [w] або вокалізувався і приєднався до голосного кореня, змінивши його в дифтонг, або випав, а голосний [h] у середині слова зник повністю. У наведених вище прикладах показано перетворення CCVC, CVC --- > CV, в якому відбулися зміни в пре- та поствокальній частинах кореня. У початковій частині два приголосні [sk-] утворили в середньонімецький період нову приголосну форму [S], а в поєднаннях "h + Konsonant" відпав початковий [h]. Загалом аналіз показав, що голосний у корені слова змінився у напрямі посилення артикуляторної напруженості, водночас приголосні з обох боків від голосного артикуляторно послабшали.

Структура CCV

Ця структура кореня належить до низькочастотних, хоча її частка в текстах поступово збільшується, починаючи з давньонімецького періоду (пор. відповідно до трьох періодів: 1,4% – 1,6% – 2,6%). Реалізується структура CCV у повнозначних частинах мови – іменнику, прикметнику, прислівнику, числівнику, дієслові. Наприклад, drei, frei, Schnee, treu, blau-en, glüh-en, steh-en. Перед голосними були такі сполучення приголосних: bl-, dr-, fl-, gl-, kn-, fr, gr-, Sl-, Sm-, Sn-, Sp-, St-, tr-, tsv-. У позиції C□ реалізуються лише шумні звуки (глухі та дзвінкі), у C□ – сонорні, в окремих випадках – зімкненні (глухі). У загальному вигляді тут подано комбінації приголосних: ST-, TR-, SR-, DR-, SZ-, що утворюють висхідну зміну артикуляторної напруженості. Останнє з названих є новоутворенням, поєднання глухого щільного із дзвінким виникло в результаті переходу сонорного приголосного [w] у ранньонімецькому періоді у губно-зубний [v] (/давн./ zwei [w] > zwei [v]). У розглянутій превокальній позиції структури CCV історично відбулися відомі в німецькому мовознавстві зміни, до яких належить перетворення «s + Konsonant» у сполучення виду «S + Konsonant» (snêo. snîo > Schnee, stan > steh-en [St-]). Оскільки ця зміна вторинна порівняно з перетворенням sk > S, то є підстави припустити, що перехід s > S перед приголосним кореня відбувся за аналогією. [S], що виникло у цих випадках, є більш напруженим, ніж попереднє [s]. Артикуляторне підсилення

могло бути тільки в превокальній, відносно сильній позиції кореня. Водночас сполучення «s + Konsonant» в кінцевій, слабкій позиції історично залишилося без зміни.

На місці голосного реалізуються різні фонематичні протиставлення. У процесі розвитку мови у цій фонетично сильній позиції відбувалися різні зміни в межах існуючої системи або виникали нові фонемі (умляутні).

Збільшення частки CCV у сучасних текстах пояснюється переходом в окремих випадках більш складних структур до виду CCV, у яких CCVC-- > CCV. Поствокальні голосні [w, h], як уже зазначалося вище, зникли повністю, або в окремих випадках [w] вокалізувався і злився з коренем.

У всіх розглянутих випадках CCV- утворює самостійний склад і тим самим відокремлюється від наступної морфемі (суфікса або флексії). Таким чином, тут морфемна та фонетична межі у слові збігаються.

Структура CCCV

Порівняно зі структурами CV-, CCV- утворення CCCV- є найменш уживаним у текстах. Це стосується як давніх німецьких текстів (0,18%), так і сучасних (0, 2%). Цікаво відзначити, що ускладнення початкових консонантних комбінацій прямо корелює зі зменшенням їхньої частки в текстах. Однак це пояснюється не «труднощами» у вимові сполучень, а тим, що вони історично є досить пізніми і цьому не сприяла акцентна структура слова. Закріплення наголосу в прагерманській епосі на корені «перешкоджало» накопиченню приголосних у превокальній позиції.

Префікси рідко втрачали голосний і приєднувались до кореня, а службові слова – прийменники, сполучники – завжди зберігали голосний і ніколи не зливалися з коренем (у цьому сенсі – повна протилежність слов'янським мовам, порівн.: прийменники «в, с, к» тощо, котрі вийшли з вь, съ, къ).

У поодиноких прикладах кореня CCCV представлено сполучення str-, у загальному вигляді STR- з висхідною напруженістю (Stroh, streu-en). У цих словах у давньонімецькому на місці початкового [S] був [s]. Перетворення [str -] > [Str -] свідчить про посилення кореневого анляута у процесі розвитку мови.

Висновки.

Дослідження структури кореня, що функціонує в середньо- та нововісньонімецькій мові, дає змогу зробити такий висновок: розглянуті кореневі структури складаються з одного або двох голосних, серед яких найбільш частотні одновокальні (свн. – 92,1%, нвн. – 93,1%). В обидва періоди розвитку мови перші ранги в частоті вживання займають CVC, CVCC, CCVC.

Література:

1. Mathesius V. Zum Problem der Belastungs- und Kombinationsfähigkeit der Phoneme// TCLP (Travaux du Cercle Linguistique de Prague). 1931. № 4 S. 148–151.
2. Кубрякова Е.С. Основы морфологического анализа. На материале германских языков. М.: Наука, 1974. 219 с.
3. Feuchtwanger L Die Füchse im Weinberg. Aufbau-Verlag Berlin u. Weimar 3. Auflage. Berlin: 1982. B. 6. 953 S.
4. Kellermann B. Yester und Li. Das Meer. Berlin: Verlag Volk u. Welt. 1984. 383 S.
5. Rilke R.M. Gedichte. М.: Прорпеец, 1981. 517 с.
6. Wallraff G. Ganz unten. Köln: Verlag Kiepenheuer u. Witsch. 1985. 254 S.
7. Jespersen O. Lehrbuch der Phonetik. Leipzig-Berlin: Druck u. Verlag von B.G. Teubner. 1904. 285 S.

8. Армаш Н.В. Сопоставительный анализ структуры слога в современном немецком и украинском языках. Автореф. дис. канд. филол. наук. Одесса: 1991. 18 с.
9. Таранец В.Г. Диахрония и текст// Исследования целого текста. Тезисы докладов и сообщений совещания. М.: Наука, 1986. С. 133.
10. Таранец В.Г. Энергетическая теория речи. Киев: Одесса: Вища школа, 1981. 146 с.

Slobodtsova I., Dimirova O. Single-vocal root structures in modern german language

Summary. The formulation and solution of new linguistic problems in the field of diachrony of languages became possible due to the accumulation of numerous speech information obtained as a result of comparative studies at the junction of linguistics with other areas of knowledge. Currently, it has become possible to study inter-level relationships in individual languages in their historical development, in particular, the study of the phonetic structure of morpheme units and the features of its development. The article considers the structure of the root morpheme, its development and peculiarities of changes in modern German period of German language development.

The study of the root structure of a word is carried out at two levels - phonetic and morphological, since the phonetic structure ensures the stability of the word as a unit of language construction. The study includes a phonetic analysis and description of the structure of the root based on the material of New High Germanic texts, a study of the phonotactics of the beginning and end of the root and the dynamics of its change, an analysis of the relationship between the root and other morphemes of the word, identified during the development of speech, consideration of the root structure from the standpoint of syllabic division in the word.

Root morpheme as a carrier of the main lexical meaning is mainly characterized by its primary position in the word, and is phonetically the strongest and the most accented in the word structure.

Patterns specification in the development of root structure enables to reconstruct the phonetic system of the pre writing period of the language development and forecast general tendencies of the development of root and word structure.

The work used the methods of comparative-historical, reconstruction method, structural-statistical, descriptive.

Key words: phoneme, root, morpheme, frequency of use.